

האתיקה של השפה

פרשת דברים, הראשונה בספר זה, מביאה בפנינו את נאום האחרון של משה לפני מותו. פרשה זו ועצם שמה, מעמידים אותנו בפני החשיבות המכרעת שיש ל'דברים', לשפה. כיוונים מסוימים בחסידות הדגישו את הסברה שהספירות עליהן מדברת הקבלה, מצביעות על שלושת המימדים של החיים האנושיים: המחשבה (חב"ד – חכמה, בינה ודעת), הרגשות (חג"ת – חסד, גבורה ותפארת) והמעשים (נה"י – נצח, הוד ויסוד). לרבדים אלה עלינו להוסיף רובד רביעי, את השפה, המיוצגת לפי חכמים רבים בספירות מלכות, שסמלה הוא הפה האנושי. לכאורה המלכות – השפה, היא תוצאה של הרבדים שלמעלה ממנה, ומהווה רק כלי ביטוי לעולמנו. אולם, לא תמיד כך הם פני הדברים. ההשפעה היא דו-כיוונית. השפה מצליחה להשפיע גם על הרבדים האחרים, ולמשוך אותם אחריה. מילים מולידות רגשות, יוצרות קשרים ואידיאות ומביאות לידי מעשים. מלים מאפשרות לפגוע באנשים, להסית ולהדית, לשקר ולרמות, ליצור מסכים שלא יאפשרו לנו להבין ולתפוס את האמת. אלו הם חטאים שכל אדם חוטא בהם, קל וחומר פילוסופים, ובן בנו של קל וחומר – פוליטיקאים.

כל הקונה מכשיר חדש ומנסה לקרוא את הוראות התפעול יבין מיד למה אני מתכוון. כיוצא בכך, הקורא טקסטים הגותיים מסוימים מרגיש שהוא נכנס לתחתיתו של ג'ונגל אליו לא חודר אור השמש. לא תמיד מצב זה שלילי. הטקסטים הפוסט-מודרניים כתובים בעגה בלתי מובנת, והם גורמים פחות הרס מאשר יכלו לגרום אילו חס וחלילה היו מובנים. מתוך כך מתגלה לפנינו מימד חדש באתיקה, האתיקה של השפה, פרק במה שאבותינו היו קוראים 'שמירת הלשון'. על איסור ההסתה וההדחה נכתב רבות. אך לפנינו חטא נוסף. השפה מאפילה על המציאות אך גם על עצמה, ואחת המצוות החשובות באתיקה זאת היא הבהירות.

על סכנה זאת עמד אֶבְטָלְיוֹן כְּשֶׁדֶרֶשׁ (פרקי אבות א, יא): "חֲכָמִים, הִזְהָרוּ בְּדִבְרֵיכֶם, שֶׁמָּא תַּחֲבוּ חֹבֶת גְּלוֹת וְתִגְלוּ לְמָקוֹם מִים הָרָעִים - וְיִשְׁתּוּ הַתִּלְמִידִים הַבָּאִים אַחֲרֵיכֶם וְיָמוּתוּ, וְנִמְצָא שֵׁם שְׁמִים מִתְחַלֵּל". במשנה זאת לא עולה סכנת ההדחה וההסתה, אלא אי ההבנה של דברי הרב והמדריך. הדברים עלולים להיות מובנים בצורה לא נכונה. עלול להיות שיוצאו מהם מסקנות שמי שאמר אותם, שלל לחלוטין. אנו מבטאים דברים דומים כשאנו טוענים שהדברים 'הוצאו מהקשרם'. אבל שוב, זאת סגולתה הרעה של השפה. רבים משתמשים ב"מנטרה" זאת כדי לחפות על השטויות והנבזויות שאמרו. אכן, מתריע אבטליון, אחרי שהדברים נאמרו אנו חדלים להיות אדון להם. מכאן אחריותו של האדם לכל מה שיוצא מפיו ומעטו. בשפה העברית הקלאסית בוטא אחריות זאת באזהרה שלא לתת 'מקום לטעות'.

בשפה יש חללים, מקומות המאפשרים לשומע לטעות, ואת המקומות המסוכנים הללו עלינו לגדור.

משפט המתים

חז"ל אמרו שבימים הנוראים "מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים פתוחין לפניו" (ראש השנה לב ע"ב). כדברי המאירי, דברים אלה נאמרו ב'דרך צחות', כלומר הם מטפורה. אך מטפורה למה? כפשוטם יכולים אנו להבין את דברי חז"ל כמתייחסים לספרים בהם ייכתב על החיים, גזר-הדין המצפה להם, אם למוות חלילה, ואם לחיים. אולם, שמעתי פעם פירוש אחר על אמרה זאת, ואין אני יודע את מקורו. ה'מתים' לפי פירוש זה אינם העתידים למות, ח"ו, אלא אלו שכבר מתו. המתים נדונים שוב ושוב, למה? התשובה ששמעתי מופלאה. המתים אמרו ועשו את שלהם, אך תוצאות דבריהם ומעשיהם ממשיכים להתפתח. אין אנו יכולים לדון אותם אלא רק מהפרספקטיבה של הזמן. כמו שאמרה אותה בדיחה יהודית ישנה, לנין וסטאלין לא היו אלא הרבית של ה'קאפיטלי' של קארל מרקס.

אולם יש במקורות גם קול אחר. הדרישות הללו מוגזמות הן. כל דבר אפשר להשחית. האפשרות היחידה שלא להטעות היא לשתוק. אבל גם זה אי אפשר, כפי שאמר רבי יוחנן בן זכאי במשנה: "אזי לי אם אומר, אזי לי אם לא אומר" (כלים יז, טז). על הרעיון שעלינו לומר את האמת, אף אם יבואו אחרים ויטעו, עמד רש"י על פי חז"ל בפירושו לביטוי "נַעֲשֶׂה אֲדָם" (בראשית א, כו). בביטוי זה הקב"ה מדבר בלשון רבים, לפי רש"י, כאילו לשתף את הבריאה כולה בבריאת האדם. לא אוכל להיכנס כאן בביאור הדברים, חשובה לענייננו היא גישתו של רש"י הטוען: "אע"פ... ויש מקום למינים לרדות לא נמנע הכתוב מללמד דרך ארץ". המינים הללו עתידים היו להיות הנוצרים שניסו לנצל ביטוי זה כרמז לשילוש. רש"י מוסיף "ותשובתו כתובה בצדו", דהיינו הכתוב עצמו מפריך את דברי המינים כשהוא מוסיף: "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּלִשׁוֹן יחיד, "ולא כתיב ויבראו". לפנינו דוגמה המראה שאי אפשר למנוע באופן מוחלט את עיוות הכתובים. כפי שאחד מגדולי החסידות ר' זאב וולף מז'יטומיר בספרו 'אור המאיר' (פרשת שלח) לימד אותנו, הבנה נכונה של הנקרא והנאמר תלויים ביושרו של האדם המסתכל, הקורא או השומע. הקורא נקרא לאחריות "והחכם אשר עיניו בראשו להסתכל על דרכיו... את נפשו הציל, והכסיל אשר לא יבין זאת, נופל... את זה נתן בידו של האדם, להיות הבחירה חופשית לעשות כאשר עם לבבו ונפשו".

זהו התוכן האמיתי של המושג 'עשבים שוטים' שאנו מרבים להשתמש בו בצדק. תמיד יהיו נזירותיים ופסיכוטיים שיסיקו מסקנות מטורפות מהתורות ששמעו. גם המציאות מטורפת, וקשה לנו לשמור על שיווי משקל נפשי ועל שפיות הדעת. איך אמר רבי, הרב יעקב פינק ז"ל? מי שדעתו לא נטרפה בשואה, לא היה שפוי לפני זה. אין גינה שלא יוכלו לצמוח בה

עשבים שוטים, כשהיא מושקית בַּמִּים הָרָעִים של המציאות מטורפת, כדברי אבטליון. נדרשת מאתנו גבורה עילאית לומר את מה שאנו חייבים לומר, ולהיאבק נגד כל עיוות שעלול להתהוות ולהתעוות, בדמותם של רוצחים פסיכוטיים בימין, או משמאל, פרופסורים המתפרנסים מאוניברסיטה ישראלית ובו בזמן משתדלים שיופעל חרם אקדמי נגדה, בשמאל. הפתרון איננו במילון השומר על תקינות פוליטית במעטה של מרמה. ואם לא השתכנעתם בכך, הקשיבו להתלבטות המילונאית של האו"ם, האם המונח 'טרור' כולל גם את זה המופעל נגד יהודים במדינת ישראל.